

I dikten möts vi kring obesvarade frågor

I denna artikel ger Andreas Hedberg en ingång till sin nyligen publicerade avhandling om Viktor Rydbergs författarskap. Genom Hedbergs läsning möter vi en Rydberg och ett 1800-tal som på många sätt talar rakt in i vår tid, i vår existentiella men även politiska kamp.

Tomten står där så grå vid ladgårdsdörr. Han grubblar, fast ej det lär båta, över en underlig gåta. Han för sin hand genom skägg och hår, skakar huvud och hätta. Han tänker: *”Nej, den gåtan är alltför svår, nej, jag gissar ej detta”*.

Viktor Rydbergs (1828–1895) dikt om den grubblande tomten publicerades första gången 1882, i den då drygt femtioårige författarens första diktsamling. Men än idag finns det många som känner igen rim och formuleringar. Denna ”vintersaga”, som den ibland kallas, är därmed en av relativt få dikter som blivit kvar från den svenska lyrikens glansålder vid slutet av 1800-talet. För detta kan vi bland annat tacka Harald Wiberg, som illustrerat dikten och därmed gett den nytt liv som barnbok.

”Tomten”

”Tomten” har på senare år marknadsförts som en juldikt, men har egentligen ingenting med julfrandet att göra. Den grå gårdstomte som spelar huvudrollen förknippades av den samtida publiken i första hand med äldre, mytiska föreställningar som hade uppkommit för att bringa trygghet och reda i en svårbegriplig värld. Föreställningen om gårdstomten var ett sätt att hantera det som inte kunde förklaras på annat sätt. Därför blir detta sägenomspunna väsen ett idealiskt språkrör för Rydberg. *Dikten handlar ju om just detta, det oförklarliga – varifrån vi kommer och vart vi är på väg. Men varken diktaren eller mytvärlden kan erbjuda något svar. Gåtan är alltför svår.*

”Tomten” är på detta sätt typisk för Rydbergs författarskap. Han använder dikten på ett sätt som idag uppfattas som otidsenligt. Det är därför ganska lätt att förstå varför han knappast längre finner några nya läsare. Ännu mot slutet av 1800-talet var lyriken ett politiskt och filosofiskt forum, där författare och läsare kunde hantera och debattera gemensamma upplevelser, religiösa och politiska problem.

En poetisk text kunde också bli en pamflett, med uttalad författarmoral, vilket idag, efter modernismens genombrott, framstår som naivt och ålderdomligt. Vid 2000-talets början hittar vi sådana budskap och diskussioner i helt andra genrer: i tidningsledare, i debattartiklar och på bloggar. Men för att förstå Rydberg och hans samtida (och då i första hand deras dikter), är det viktigt att komma ihåg att de hade helt andra ambitioner med sitt skrivande än vad många poeter har idag.

Upplever och genomlider

Karaktäristiskt för Rydbergs filosofiska tankedikter, skriver E. N. Tigerstedt i *Svensk litteraturhistoria* (1948), är att de har konstruerats ”i dialogform”. Rydberg ”upplever och genomlider problemen”, men hans lösning ”blir med åren allt mindre ett bestämt och positivt svar, allt mer en vädjan till människans outrotliga rättfärdighetskrav och trosbehov”. När det gäller Rydbergs filosofiska och religiösa dikter är det alltså svårt att resonera om tydliga ställningstaganden. Det är dialogiska eller flerstämmiga konstruktioner som möter läsaren av de en gång så omtalade

och lästa ”Prometeus och Ahasverus” (1882) och ”Lifslust och lifsleda” (1891). Dikterna har beskrivits som brytningsplatser för idéer i Rydbergs samtid.

Tigerstedts påstående att lösningen med åren blir ”allt mindre ett bestämt och positivt svar” kan däremot nyanteras. Det är sant att Rydberg under sina sista år som författare började tvivla på den liberala rörelse som en gång fostrat honom som politisk tänkare. Han tyckte att frihetsläran, i industrialismens spår, hade förvandlats till ett motbjudande försvar av girighet och rovdrift. När han övergav det ideologiska systemet förlorade hans politiska och filosofiska idéer sin teoretiska grund. Glidningar, skiftningar och kursförändringar uppstod. Men samtidigt – vilket snarare talar emot Tigerstedts påstående – bidrog Rydbergs växande samtidsförakt till att hans ställningstaganden blev allt tydligare, allt mer drastiska.

En återkommande huvudperson i tankedikterna är den vandrande juden Ahasverus. Rydbergs Ahasverusgestalt etablerades på allvar i den långa idédikten ”Prometeus och Ahasverus”. Den 12 maj 1877 skriver Rydberg till sin danske vän och översättare Carl Otto Borchsenius att dikten ”för genom Prometeus den ideala demokratiens och humanitetens talan mot den sjelfrättfärdiga egoismen”. Det är denna egoism som Ahasverus får representera. Hans pessimistiska syn på världens utveckling står i kontrast till den heroiska framtidstron hos den ständigt optimistiske Prometeus, titanen som stal elden från gudarna för att ge den åt människorna: »

*Ja, Zeus beherrskar detta stjernevimmel
ännu en tid. Dock fins en annan himmel:
der vandra stjernor skönare än de,
och hvad de dina vilja hugskott kalla
de äro klara stjerneskott, som falla
från denna härlighetens empyré,
och der de sväfvade ned i ädla själar,
der tändes desse gudasöners hug
till kamp mot denna verld af våld och
trug,
mot denna verld af herrskare och trälar.
Så förs en strid för det, som borde vara,
mot allt det svek, den lögn, den nöd som
är.*

*Fast jag är fångslad, fins det väl en
skara,
en prometeisk, som mina vapen bär.*

Pessimisten Ahasverus svarar, i ett se-
nare skede av dikten:

*[J]ag säger ej, att det, som är, är härligt
men böjer mina knän för Magtens bud.
Är verlden icke som hon 'borde' vara,
är hon likväl den yppersta som gifs,
och någon bättre lär väl ej din skara,
och du ej heller, mana fram till lifs.*

[...]

*Jag är som du ett magtens offer, jag,
men ser med undergifven blick på lagen,
ser därför mildhet i hans sträfva drag
och solen glimta i den mulne dagen,
jag ser ur nödens schakter brytas gull
och rosor spira ur eländets mull [...]*

Här pläderar Ahasverus för "tidsgu-
den" Zeus lag, dvs. den självrättfärdi-
ga maktens, och finner också ett slags
förtrostan i den. Spänningen i dikten
uppstår inte bara i konflikten mel-
lan dess huvudpersoner, utan också i
Ahasverus egen retorik. Han säger sig
veta att världen inte är perfekt, men ac-
cepterar den ändå som den bästa möjliga.
Hans pragmatiska resonemang är
alltså inte främmande för idealismen
– han förstår att saker skulle behöva
ändras – men han tror inte på föränd-
ringens möjlighet.

Denna dubbla spänning har helt
försvunnit när Ahasverus dyker upp
på nytt, i inledningen till Rydbergs
industrikritiska diktsvit "Den nya
Grottesången" (1891). Här är den
vandrande juden diktens ensamme
auktoritet. Han har inte längre någon

diskussionspartner eller motståndare.
Utan Prometheus optimism blir dik-
tens tidsbild mörk. I det prosastycke
som fungerar som inledning till dikt-
sviten utbrister Ahasverus:

*Menniskosläktet skall dö ut, vår planet
förstöras, vår sol slockna. Hvar är då
det vetande vi samlat? Hvar frukterna
af vårt jäktande och äflande? [...] Hvad
framtiden vidkommer, efterspanar jag
tecknen till vårt släktes undergång.*

Själva diktsviten är en uppgörelse
med industrikapitalismens rovdraft,
metaforiskt återgiven med hjälp av
Edda-sången om kvarnen Grotte
som mal fram allt vad dess ägare öns-
kar sig. Enligt myten beordrar kung
Frode jätteträlinnorna Fenja och
Menja att mala guld, fred och lycka åt
honom, men unnar dem varken vila
eller sömn. I sin vrede sjunger de då
en sång – "Grottesången" – förbannar
kungen och mal tills kvarnen springer
i stycken.

I Rydbergs dikt förslavas väldiga ar-
betarskaror, även kvinnor och barn,
som driver runt kvarnstensblocken
för att mala guld åt Frode. Slavarbetet
rättfärdigas av Kanslern-Mammons-
prästen som övertygar den vankel-
modige kungen att offra fler och fler
av sina undersåtar:

*För envar av kvarnen slukad
fös en annan fram i hast!
Varför ock en lag förkunnar
statsaritmetikens dom:
ej ett bröd åt deras munnar
ej en dryck åt deras gom!*

*Drevs du inom Grottes stätta,
vräks du ut som lik.
Grymhet är det ej i detta,
blott aritmetik.*

De avslutande raderna i denna strof
citeras än idag inom arbetarrörel-
sen. Berömda är socialdemokratens
Ernst Wigforss uttalande, att det var
Rydberg snarare än Karl Marx som
gjorde honom till socialist.

Frodes mål är att bygga ett väldigt
tempel åt "gud Mammon", det hög-
sta väsendet i "Plutus-Mammons

religion" – "vår rena lära" – som i
diktvärlden ersatt en förkastad kris-
tendom. När kungen vill ha templet
fullbordat tidigare än planerat upp-
finnar prästen ett medel som ger
kvarnen fyradubbel fart. Medlet –
som "eggjar, hetsar, sporrar, / sticker,
stinger, gnager, borrar" – kallas kon-
kurrens. I diktsvitens sista stycke talar
en av de kämpande trälarna, utstyrd
till harlekin för den årliga Mammons-
festen. Bakom ett groteskt påmål
clown-leende förbannar han sina her-
rar och ber till Herren Sebaot att jor-
den måtte gå under för att bödlarna
skall straffas.

Pessimistisk inställning

Det är framför allt denna pessimis-
tiska inställning till samtiden, i kom-
bination med kritiska uttalanden om
socialdemokratin och om industrialis-
eringen av det svenska näringslivet,
som har fått flera skribenter att be-
skriva Rydberg som konservativ. Men
många har också opponerat sig mot
denna bild. Hans Granlid menade på
1970-talet att "den fortskridande kon-
servativa försteningen" av Rydbergs
tankevärld i själva verket är "en syn-
villa". Istället tänkte han sig en "re-
volutionär vilja och våldsamt oppo-
sitionslystna" som oförändrad brinner i
diktarens inre.

Jag menar att de värderingsmässiga
skiftningar som finns i författarska-
pet kan beskrivas som resultatet av
en kamp mellan två krafter som hos
Rydberg, liksom i hans samtid, exis-
terar sida vid sida. Prometheus och
Ahasverus är symboler för dessa kraf-
ter, men de framställs också på andra
sätt. I det ofta kommenterade för-
ordet till den första bokupplagan av
följetongen Den siste athenaren (1859)
talar Rydberg om en progressiv-hel-
lenistisk och en fatalistisk-orientalisk
världsåskådning mellan vilka pågår
en världsomfattande kamp. Men kon-
flikten, tycks Rydberg mena, yttrar sig
inte bara som en strid mellan männis-
kor av olika temperament, utan ock-
så i individens inre: "[v]i lefva, andas
och hafva vår varelse i striden mellan
dessa motsatta riktningar". Även hos
1890-talets Rydberg finns en "våldsamt

oppositionslysta” – en vilja att strida för ”det, som borde vara” – men den överflyglas ofta av en desillusionerad inställning som kan uppfattas som resultatet av vad Granlid kallade en ”konservativ förstening”.

I viss mån kan Rydbergs sista litterära och vetenskapliga skrifter ses som ett utslag av vad litteraturvetaren Edward W. Said – med ett uttryck lånat från den tyske filosofen Theodor Adorno – har kallat ”den sena stilen”

ter och vittnar om erfarenheter av meningsförlust inför en ofta oförstående publik. Denna sena stil, menar Said, präglas av oförsonlighet, tvivel, ilska och obestämbarhet, men också av en stark vilja att motsätta sig det allmänt vedertagna.

Ger inte alltid svar

Samtidigt var denna obestämbarhet inte något nytt i Rydbergs verk. Hans tankedikter är, som Tigerstedt påpe-

på vägen dit klagat han över aposteln Paulus ännu ouppfyllda löften och talar om världen som ”en katafalk för Gudsiden”.

Också ”Tomten” är en sådan dikt. Rydberg, i rollen som den grå hus-tomten, upplever och genomlider ett problem, födelsens och dödens gåta. Men någon lösning får vi inte. Det är, tror jag, denna obestämbarhet som fortfarande kan locka en nutida läsare, trots det föråldrade anslaget. Rydberg gör saker med dikten som vi inte är vana vid; han låter texten bli till en mötesplats för diskussionen om samhällsproblem, för en sviktande gudstro och för filosofiska grubblerier, men till skillnad från många av hans samtida ger han inte alltid svar. Han lämnar oss med gåtan. Och där står vi, som tomten, lyssnande till tidens ström. Och undrar var källan må vara.

”den siste athenaren”

(”late style”). Said ifrågasätter den allmänna föreställningen att en åldrande konstnärs verk ofta visar prov på mogen visdom, lugn och försoning. Sådana fall förekommer visserligen, men Said betonar att det också finns andra, där den åldrande konstnären, mot bakgrund av sin egen situation och sin nära förestående död, istället ifrågasätter sina tidigare ståndpunk-

kat, dialogiska. De diskuterar men ger inte alltid svar. I retorisk mening framstår Ahasverus som en värdig motståndare till Prometheus. ”Grubblaren” (1890), enligt litteraturvetaren Örjan Lindberger ”den svenska litteraturens klassiska dikt om konflikten mellan tro och vetande”, slutar visserligen med en förhoppningens suck från den kristne tänkaren, men

ANDREAS HEDBERG
FD, litteraturvetenskap,
Uppsala universitet

SEGELBERGSKA STIFTELSEN för liturgivetenskaplig forskning

har möjlighet att under år 2012 utdela vissa medel till stöd för liturgisk och liturgihistorisk vetenskaplig forskning.

Efter därom till stiftelsen ingiven ansökan kan därvid

- (a) stipendier utdelas åt studenter och forskare som önskar fullgöra någon forskningsuppgift eller delta i någon sammankomst med vetenskapligt syfte,
- (b) bidrag lämnas till redigering, tryckning, illustrering m.m. av publikationer.

Medel till finansiering av forskarutbildning utgår ej.

Till ansökan skall fogas en ekonomisk plan för det ändamål vartill medel söks. Sökande, som inte avlagt doktorsexamen eller motsvarande, skall till ansökan om stipendium eller tryckningsbidrag även foga intyg från handledare eller annan liturgivetenskapligt kompetent person, som styrker ändamålets vetenskapliga syfte och halt.

Sådant bidrag som omtalas under punkt b ovan skall utbetalas sedan den sökande till stiftelsen ingivit tio exemplar av publikationen i fråga. I publikationen skall anges på tryckortssidan att den utgivits eller tryckts med bidrag från stiftelsen.

Ansökan mottages endast under tiden **15 augusti till och med 1 oktober** och insändes till stiftelsens sekreterare,
teol. dr Per Ström,
Österängsgatan 14 B,
753 28 Uppsala.

NÄSTA NUMMER

av
**Svensk
Kyrkotidning
utkommer
1 juni**